

СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ЖУПЕ У КРУШЕВАЧКО-ЈАСТРЕБАЧКОМ КРАЈУ

Апстракт: У раду се чини покушај целовитог реконструисања система српских средњовековних жупа око ушћа две Мораве и извода Велике Мораве, у срцу некадашње архонтије Мораве, односно, у данашњем крушевачко-јастребачком крају.

Кључне речи: жупе, Морава, Крушевац, Јастребац, Расина, Левач, Дренча, Сребрница, Љубостиња, Ломница, Топлица, Загрлата, Ушка, Дубравица

Доласком на панонске и балканске просторе, јужно од Саве и Дунава, у V-VI веку, Срби су затекли остатке административне организације римских и рановизантијских провинција Паноније, Далмације, Диоклије, Мезије, Дакије, Илирика, Дарданије, Македоније, Тесалије. Доселивши се на нов простор Срби и остали Јужни Словени су примили и задржали већи део „стarih месних назива, па, природно, и називе већих области као што су Далмација, Диоклитија, Истра, Македонија“, али су „зато рано створили своје називе и своју поделу и груписање малих жупа“ (Ђоровић, 1933, стр. 15). Ђоровић сматра да су имена мањих области чисто словенска: Захумље, Подгорје, Загорје, Доњи Краји..., а када су у питању још мање области сматра да је тешко утврдити „да ли се границе словенских жупа подударају са неким мањим административним јединицама старе римске и византијске државе“. (Исто) Такође, неки затечени хидроними су словенизирани¹ или су добили потпуно нова имена.

Трајна и врло изражена особеност рељефа западног и централног Балканског полуострва јесте разуђеност на речне, жупске долине, док је ова особина мање карактеристична за источни део полуострва, изузимајући Родопски простор (Цвијић, 1922, стр. 32-33). Заштићене висинским рељефом по ободима, имале су повољне климатске услове и стога су добро насељене. Границе жупа нису довољно чврсте јер су их представљале планине, побрђа или шуме. Посебну организацију имале су пограничне жупе које су називане и крај, крајина или крајиште. Средиште жупе био је град – утврђење које су становници били дужни да одржавају. Жупама су

¹ Margum је постало Морава, Pinkum је претворено у Пек, Timakum у Тимок, Arsa у Рас – Рашка, Nisa у Нишава, Timis у Тиса, Saba у Сава, Basiana у Босна, Salinas у Соли, Jadera у Јадар...

заповедали жупани који су првобитно били старешине локалних великих родова, а поред њих су постојале и скупштине свих слободних људи – жупљана (Исто, стр. 4-5). Давно је примећено да је жупа најмања територијална административно-друштвена јединица, као и да је већина жупских имена истоветна с називима река, а доста мање са именом краја или са именом свог главног града. Жупе су понекад биле територијално врло мале јер су такве биле долине река или котлине (Јиречек, Радоњић, 1978, стр. 4).

Анализом речног система на српском средњовековном простору, у данашњој Србији, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Македонији, као и на хрватском, словеначком и бугарском простору, може се доћи до значајних закључака. Примећује се, на првом месту, да само на простору Србије постоје четири велика речна слива која имају специфичну особеност, а то је да и њихове притоке имају двочлана имена у којима је садржано и основно име: Морава (Велика Морава, Западна Морава, Јужна Морава, Бинча Морава и већи број река под именом Моравица – Мала Морава), Тимок /Тимок, Црни Тимок, Бели Тимок, Сврљишки Тимок и Трговишки Тимок/, Рзав (Рзав, Мали Рзав, Бели Рзав и Црни Рзав) и Велики Рзав /улива се у Моравицу/, и Дрим /Дрим, Бели Дрим и Црни Дрим/. На простору Словенаца оваква појава се примећује у горњем току реке Саве /Сава Бохињка, Сава Долинка, Савиња, Сава/. Ово се може тумачити великом старином и зато су ова имена остала непромењена. Осим тога, њихова имена означавају не само њихове сливове већ и, несумњиво, порекло везано за одређене шире словенске заједнице – племена. Сасвим је извесно да се моравски склоп може довести у везу са Морављанима, архонтијом и византијском темом Морава (Андрејић, 2011 а, стр. 30-39). Исто се то може рећи и за тимочки слив у смислу земље трибалског, античког племена Тимахи и потоњег српско-словенског племена Тимочана (Андрејић, 2007, стр. 11-15). Када су у питању склопови Дрима и Рзава ситуација је тежа јер није забележено постојање било каквих племена са таквим именима. Додуше, постоји претпоставка да је хидроним Рзав пословењена форма праисторијског Арзава – Арса (Трбуховић, 1970, стр. 23-30), а такво тумачење је и у случају хидронима и топонима Рас (Петковић, 1984, стр. 101, 9, 12; Николова, 1986, стр. 71-76; Марић, 1955, стр. 32).

Следећа врло уочљива појава у анализи хидронима и топонима на српском простору, односно жупа, јесте да се имена река дословно поклапају са једним од места које се налази, или се налазило некада, крај њих: Жепа, Прача /Устипрача/, Јања, Сапна, Тавна, Јањина, Јабланица, Увац, Пилица, Витовница, Комша, Ресавица, Ресава, Црнајка, Река, Лопатница, Бресница, Гружа, Groшница, Ждраљица, Рибница, Белица, Боговина,

Лепена, Бистрица, Кладница, Пецка, Сечица /Сеча Река/, Обна, Уб, Љиг, Раља, Босуа, Брвеница (Брвеник), Гокчаница, Студеница, Радаљ, Босут, Дрињача, Кравица, Љубовиђа, Љушта, Љешница, Пива, Морача, Грачанка /Грачаница/, Приштевка /Приштина/, Батлава, Клина, Власина /Власотинци/, Калиманка /Калиманце/, Лепеница, Јелашница, Тегошница, Рача, Јошаница, Пнуђа /Пнуђе/, Вапа, Милешевка /Милешева/, Рабас, Рогачица, Вратна, Тимок /Оснић Тимок/, Нишава /Ниш/, Неродимка /Неродимље/, Сазлија, Врбештица, Црнољева, Мируша, Цијевна, Штимљанка /Штимље/, Гадимка /Гадимље/, Рама, Требишница /Требиње/, Босна /Врхбосна/, Лашва, Цетина /Цетин/, Петриница /Петриња/, Глина, Врбас /Врбашки град/, Врбања, Сана /Саница/, Бањица, Јапра /Благај Јапра/, Требижат, Уна /Унац/, Усора, Јања, Сапна, Смолућа, Јасеница, Укрина, Штимљанка /Штимље/, Бистрица, Плива, Пчиња, Струмица... Таквих примера има и у Словенији: Соча, Идријица /Идрија/, Драва /Дравоград/, Випава...

Затим, следи знатан број река које се називају према једном од места са њихових обала: Трговишки Тимок, Срљишки Тимок, Борачка, Призренска Бистрица, Пећка Бистрица, Грашевачка, Ђерекарска, Самаилачка, Честинска, Тополничка, Катунска, Блачка, Модричка, Рибарска, Радевачка, Ломничка, Божићка (Божица), Ржанска, Љубатска, Бањска /Врњачка Бања/, Предејанска, Слатинска, Козарачка, Копашничка, Тибушка /Тибужде/, Шипашничка, Прилепничка, Кременатска /Кремената/, Вучјанска, Туларска, Трепчанска, Бањска, Источка, Злотска, Поречка, Шаркаменска, Јасеничка, Жупањевачка, Фојничка, Злетовска... По свему судећи, оваква појава је настала у потоњим временима због увећаног значаја тих места, а могло би се претпоставити да су се пре тога неке реке другачије звале.

Постоје реке које су име добиле према манастирима: Каленићка... али и манастири према рекама: Милешева, Морача, Бањска, Дренча, Раваница, Љубостиња... Њихово старије име је промењено после изградње ових манастира.

Далеко ређе су реке у чијем сливу данас нема истоименог места а што не значи да их није било у прошлости: Морава, Тимок, Јасеница, Лепеница, Осаница, Лугомир, Млава, Пек, Кубришница, Ресава, Замна, Рзав, Ђетиња, Лужница, Ђехотина, Љубовиђа, Топлица, Лим, Ибар, Ситница, Лаб, Мирсавса, Црница, Грза, Сребрница, Тара, Сутјеска, Везишница, Ношница, Људска река, Тамнава, Градац, Турија, Пештан, Букуља, Марица, Качер, Дичина, Језава, Јадар, Зета, Комарница, Моштаница, Мируша, Врла, Власина, Јерма, Моравица, Расина, Деспотовица, Чемерница, Велики Луг, Колубара, Скрапеж, Лепенац, Врла, Лепеница /Босна/, Миљацка, Неретва, Крка, Дубица...

Оваква појава се може тумачити потоњим променама имена или потпуним нестанком места: Куршумлија, некадашња Беле Цркве, стара Топлица; Нови Пазар, некадашњи Рас; Крагујевац, некадашња Лепеница; Ћуприја, некадашња Морава и Равно; Ваљево, некадашњи Градац; Чачак, некадашња Морава и Градац; Ариље, некадашња Моравица; Каран, некадашња Лужница; Страгари, некадашња Сребрница; Бања Лука, некадашњи Врбашки град, Стари Врбас; Оснић Тимок, некадашњи Тимок; Краљево, некадашње Рудо Поље и Карановац...

Постоји извештај број жупа које се не везују за реке већ за имена предела, имена утврђења и места: Билећа, Љубомир, Рудине, Пољана, Никишић, Брсково, Блато, Дламоч, Врбања, Дубица, Лапац, Корај, Неневиште, Земљаник, Глаж, Ускопље, Лука, Тешањ, Сапна, Драметин, Бирач, Осат, Добрун, Ком, Вишева, Горажде, Посушје, Фатница, Дабар, Трубина, Љубиње, Гацко, Невесиње, Загорје, Црмница, Алтин, Оногошт, Попово, Имота, Ливно, Гламоч, Црна Стена, Сјенице, Будимља, Пилот, Патково, Затрнава, Изморник, Врање, Кострц, Хвосно, Браничево, Загрлата, Оногошт, Звижд, Хомоље, Знепоље, Мрака, Славиште, Овче Поље, Кичево, Дебар, Пијанец, Малешево, Конча, Морихово, Пелагонија, Злетово, Дршковина, Врбања, Градачац, Сребрница.

На основу данашњих сазнања постоје примери да су се име реке, жупе и име жупског средишта потпуно поклапали: Лепеница /данашњи Крагујевац/; Расина /Наупара?/; Топлица /Куршумлија/; Моравица /Ариље/; Морава /Чачак/; Уб; Љиг; Ресава /Манасија/; Пек, Нишава /Ниш/, Јошаница /Бања/; Рама; Требишница /Требиње/; Лашва; Љубовића /Томашево/; Морача; Босна /Врхбосна/; Цетина; Врбас /Врбас град/; Сана /Саница/; Прача /Врх-Прача/; Тилава; Белица; Рашка /Рас/; Пива; Унац; Љиг; Лужница /Каран/; Гружа; Борачка – /Борач/; Плива; Увац; Струмица...

Сасвим јасно произилази да су у време формирања жупа на простору српских племена и земаља оне називане према рекама, а места у којима су била седишта према именима жупа. На простору речног склопа Српске Мораве у сливовима Велике Мораве, Западне Мораве са Ибром, Јужне Мораве са Нишавом и Тимока, своје жупско уређење створило је племе Морава које је на том простору, јужно од Саве и Дунава до кумановске котлине, формирало своју кнежевину. После пропасти архонтије Мораве, у X-XI веку, Византија је на њеној територији формирала тему Морава, а потом тему Србију. Читава тема Морава је црквено уређена у оквиру епископије Морава са седиштем у граду Морава. После територијалног и црквеног устројства цара Василија II епископија Морава је премештена у Браничево и преименована у епископију Браничево. Епископија Морава, односно Браничево имала је под собом простор земаља Кучево и

Браничево, земаља јужно од Дунава, северно од Западне Мораве, источно од планинског венца Авала – Космај – Венчац – Рудник – Котленил и западно од планинског венца Северни Кучај – Бељаница – Хомољске планине – Честобродица – Самањац. После продора великог жупана Стефана Немање на ове просторе и стварања епископије Жича смањени су и простори земаља Кучево и Браничево, а самим тим и надлежност епископије Браничево. Велики жупан Немања је преузео земљу Кучево до линије Букуља, река Турија, река Кубришница, река Јасеница а Браничево северно од Раванице, до Ресаве (Андрејић, 2011 а, стр. 29-46).

Дакле, у Крушевачком крају, око става Јужне и Западне Мораве, налазила се граница четири „земље“ архонтије Морава: Кучево, Браничево, Источна земља и Нишавска.

*

Када је постао пунолетан, 1127. године, Стефан Немања је добио од оца своју удеоу област која је чинила део тзв. „источне земље“: Расина, Топлица, Ибар и Реке (Богдановић, 1968, стр. 68). Када је велики жупан Стефан Немања повратио српске територије од Византије, 1186. године, међу њима се помињу многе жупе: оба Пилота, Лаб, Липљан, Дубочица, Реке, Загрлата, Левач, Лепеница, Белица (Првовенчани, 1988, стр. 55), Патково, Хвосно, Подримље, Кострц, Дршковина, Ситница, Ушка и Поморавље (Свети Сава, 1998, стр. 149). По свему судећи да су набројане само највеће и најзначајније жупе. У Повељи манастиру Жичи велики жупан Стефан Немања II, 1220-1228. године, помиње десет жупа: Крушилница, Морава, Борач, Лепенице (обе), Белица, Левач, Лугомир, Расина и Јошаница (Првовенчани, 1988, стр. 99-100). У односу на претходне изворе новопоменуће су: Крушилница, Морава, Борач, Лугомир и Јошаница.

Већи број жупа у крушевачком крају се у изворима појављује врло рано: Расина /1127/, Загрлата и Левач /1186/. У том раном периоду власти великог жупана Стефана Немање помињу се велике жупе што би значило да су мање већ биле у њиховом саставу. Насупрот томе, на основу повеље Дренчи, из 1382. године, видимо да су се мање жупе појавиле као посебне (Новаковић, 1912, стр. 762-764). Расина је обухватала простор у читавој својој долини, све до Копаоника, као и Сребрницу, Дренчу, Тулешу, Кожетину, Пепељушу и Ломницу. Загрлата је обухватала и долине река Пешчанице и Турије.

Од прве половине XV века дошло је у Србији до трансформације старе организације жупанстава, тако да су успостављене нове административне форме назване „власти“. Сматра се да су стара имена жупа, заснована на именима већих река, у Деспотовини промењена. По свему судећи, то није тако јер се види да властима великих градова припадају само

одређена села, понекад и у више жупа. Власти су добиле име према најзначајнијим градовима – утврђењима. У изворима се помињу: Островичка, Некудимска, Смедеревска, Голубачка, Браничевска, Петрушка, Борачка, Лепеничка, Крушевачка, Теочачка и Тишачка, а по свему их је било више, имајући у виду важне тврђаве као што су: Београд, Ресава, Ждрело, Козник... Реорганизација је учињена са циљем појачавања одбране земље тако да је она била војног карактера, а на челу власти су биле војводе (Динић, 1968, стр. 237-238). Поред власти са седиштем у граду Крушевцу по свему је постојала и власт града Козника. На основу ових власти Османлије су формирале нахије Крушевац и Козник, 1444. године (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 377-381).

У Босни је стари српски жупски систем остао до пада под турску власт (Динић, 1968, стр. 30-42). Турци старе средњовековне жупе претварају у нахије под истим именом, са истим седиштем, али се само територија мењала у појединим случајевима. Постоје и примери промене имена жупских средишта а тиме и административних области.

Крушевачкој околини припадају данашње области северно и јужно од Западне Мораве: Трстенички крај, део Левча и Темнић, до Гледићких планина на западу; Александровачка Жупа, простори око реке Расине све до Копаоника и подгорине Великог и Малог Јастрепца, до Јужне Мораве на истоку.

Жупа Левач

Жупа Левач се помиње први пут 1198. у *Повељи Хиландару* (Првовенчани, 1988, стр. 55), а потом у *Жичкој повељи*, око 1220. године (Новаковић, 1912, стр. 572). Област Левча у то време обухвата и данашњи Темнић. Темнић се све до прве половине XIX века називао Доњи Левач (Новаковић, 1877, стр. 230). То би значило да се Левач делио на Горњи и Доњи, али је нејасно на који начин је то одређивано јер није у питању област која се данас опредељује сливом истоимене реке. Доњи Левач је добио име Темнић зато што је био царски темлк после повратка тзв. Калипољских Срба, у XVII-XVIII веку (Тричковић, 1983, стр. 137-138). Такође, Доњи Левач је данас у доњем сливу Каленићке реке. Деспот Стефан је даривао село Јабучје у жупи Левач монахињи Јевпраксији – Јефимији, 1405. године (Новаковић, 1912, стр. 461-462). Повељом Хиландару, 1411. године, деспот Стефан је даривао село Бачину у „Левчу“ (Исто, стр. 465). Село је и данас на Каленићкој реки, у Доњем Левчу, данашњем Темнићу.

Постојање жупе Левач јасно наговештава да је постојала река истог имена, као и истоимено место у коме је било седиште жупе. Каленићка река је тако прозвана по манастиру Каленић који је саградио протовистијар Богдан, 1420-1426. године. То значи да се име реке тада променило.

Произилази да се река звала Левач. И жупско место Левач је променило име и није јасно где је било.

И манастир Каленић је имао свој метох који се налазио у источној подгорини Гледићких планина у жупи Левач (Андрејић, 2012, стр. 31-32). Богданово властелинство је у широј околини његове задужбине и било је добијено као пронија, за обављање војне службе. Из тих разлога се уверљиво тврди да Богдан није из Левча. Претпостављено је да средиште и најјужнију тачку властелинства протовистијара Богдана представља село Богдање, крај Западне Мораве. Северозападна граница његовог поседа, као и метоха Каленића, налазила се у атару села Доњи Дубич (Стевовић, 2006, стр. 153-156). Метох каленички је био у околини манастира а представљало га је, вероватно, неколико села: Дубич, Прњавор, Калудра, Превешт, Риљац и Опарић.

Уколико је протовистијар Богдан, или његов син, био и жупан Левча, онда место Левач треба тражити негде у горњем току реке Левач – Каленићке реке. Најреалније је претпоставити да је место Левач, као и река Левач, добило име Каленић после градње манастира. Господар Левача је протовистијар Богдан, све до првог пада српске деспотовине, 1439. године. После тога се замонашио и властелинство су преузела његова браћа Петар и Божидар (Стевовић, 2006, стр. 143-144; Стевовић, Цветковић, 2007, стр. 9).

Доњи Левач је, заправо, област Темнић која захвата и жупску долину Вратарске реке, која се улива код става Западне и Јужне Мораве, са данашњим селима: Мареново, Парцане, Залоговац, Глобаре, Шашиловац, Крвавица, Срње, Велика Крушевица, Јасика, Падеж, Вратаре, Бошњане и Маскаре.

Љубостиња

У долини реке Љубостиње, под планином Гледић, простирала се истоимена жупа. Ова жупа се простирала и у долини Западне Мораве, од данашње Врњачке Бање до Старог Трстеника. По свему судећи, седиште жупе било је у месту Љубостиња где је монахиња Јефимија саградила своју задужбину, цркву Успења Св. Богородице, 1380-1383. године (Андрејић, 2008, стр. 341-353). Код ушћа Љубостиње у Западну Мораву, у селу Грабовцу, налази се средњовековни град на Сутесци - „Јеринин град“ (Милићевић, 1876, стр. 180; Дероко, 1950, стр. 113; Здравковић, 1952, стр. 499-502). По свему судећи, овај град се звао Љубостиња. Најновијим истраживањима откривен је, поред осталих, редак примерак новца челника Смила, властелина Вука Бранковића, из XIV века.

Жупи Љубостињи је, по свему, припадала и пространа област јужно од планине Благотин, у побрђу и равнима око Риљачке, која се улива у Западну Мораву код Велике Дренове. Изгледа да се Риљачка река некада

звала другачије, највероватније Тресава, како се зове њен ток у атару села Милутовца и Страгара. Овде су данашња села: Риљац, Божуревац, Мала Сугобина, Мијајловац, Пољна, Мала Дренова, Милутовац, Рујишник, Медвеђа, Богдање, Лазаревац, Коморане, Љубава, Коњух, Страгари, Велика Дренова, Брајковац, Бела Вода и Кукљин.

У првим турским пописима из XV-XVI века, бележи се нахија Љубос-тиња која је била врло пространа (Миљковић, 2004, стр. 45-47, 49, 168).

Сребрница

Крај реке Сребрнице, десне притоке Западне Мораве, налази се црква Богородице Елеусе манастира Велуће у истоименом селу. У близини манастира, на вису изнад реке Сребрнице су остаци истоименог утврђења (Бошковић, 1953, стр. 60). Име реке несумњиво указује на руднике сребра у брдима јужно од Велуће. Ова жупа је била богата јер су под висовима Риђевштице били рудници сребра и платине који су експлоатисани до новијих времена.

Ову цркву је саградио деспот Дејан са супругом Теодором, под окриљем свога оца деспота Иваниша, 1369-1370. године (Андрејић, 2002, стр. 159-196). Данашње село је добило име према патронимику цркве деспота Дејана: Богородица Елеуса – Велуса – Велућа. По свему, жупско место Сребрница, крај реке, у истоименој жупи, јесте данашње Велуће.

Оснивачка повеља манастира Велуће није сачувана. Повељом књегиње Милице и синова, 1395. године, манастиру Св. Пантелејмон на Св. Гори подложена је „црква мати божиа бучанска са селима Бучјем, Округлица, Доња Округлица и синовица Михајлова“ (Новаковић, 1912, стр. 519). Ова црква и села су у суседству и вероватно су раније припадали метоху манастира Велућа. Село Горња Велућа, које припада нахији Козник и Бресно Поље (које припада Крушевцу) помињу се у турском попису, 1444-1446. године (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 384, 390).

У овој жупи су данас села: Риђевштица, Пасјак, Велуће, Омашница, Тоболац, Бучје, Округлица, Мала и Велика Јасиковица, Камењача, Лопаш, Стари Трстеник, Рибник, Почековина, Стопања, Бресно Поље и Глободер.

Расина

Жупа Расина је простор у сливу истоимене реке а њени значајни центри данас су Крушевац, у доњем, и Брус, у горњем току. Жупа Расина се помиње 1127-1130, 1198. и 1220. године. Од 1220. године припада Жичкој епархији. Неоправдано се сматра и да је Крушевац, престоно место кнеза Лазара, био одувек седиште жупе. У *Студеничкој повељи* се у Расини

помиње потоњи Крушевац (Андрејић, 2005, стр. 253) као Велика Крушевица и подруми (Новаковић, 1912, стр. 569). Место под именом Расина, у коме је било најстарије жупско седиште, данас не постоји и не зна се где је било. Да је ово место постојало сазнајемо на основу повеље кнегиње Милице из 1405. године (Стојановић, 1929, стр. 198), „на Расини када се деспот жењаше“, и надгробног камена каленићког монаха Пајсија Раденковића, рођеног у Крушевачкој нахији „у месту Расиња“ (Герасимовић, 1938, стр. 225).

Као врло значајно место у време рата српских краљева Драгутина и Милутина против Кумана, на челу са браничевским властелинима Дрманом и Куделином, и видинским деспотом Михајлом Шишманом, 1292-1298. године, помиње се Мачковац. Краљ Милутин „дође ка вазљубљеном своме брату... и са њим се састаде у држави жупе расинске на реци Морави, у месту званом Мачковци“ (Митић /Данило/, 1993, стр. 73). Мачковци су данашње село Мачковац, западно од Крушевца. Крушевац се тада не помиње јер је од мањег значаја, али се помиње жупан Драгош, највероватније жупан Расине. Суседно село Читлук је некадашњи део Мачковца, а овде је откривена некропола која је трајала све до краја XIII века (Рашковић, 2002, 45-46). Мачковац се налази близу ушћа жупске реке Пепељуше у Мораву. На основу Студеничке повеље из познијег времена, село Кожетин, данашњи Александровац Жупски, налази се у Расини (Новаковић, 1912, стр. 569). Данилова интерпретација о месту где краљ Драгутин са својом војском очекује краља Милутина „у држави жупе расинске... у месту званом Мачковци“, упућује на могућност да је ту било седиште државе жупе Расине.² Пошто су Кумани и деспот Михајло Шишман поражени, дошло је до женидбе Михајлове са ћерком жупана Драгоша. У исто време син деспота Михајла оженио се Аном, ћерком краља Милутина (Јиречек, 1978, стр. 191-192). По свему судећи, расински жупан Драгош је имао сина Иваниша који ће га наследити. Иваниш ће постати велики деспот као таст цара Душана (Андрејић, 1996, стр. 72; Исти, 2002, стр. 176). Из овог Душановог брака је кнез Лазар који ће наследити директна права на Расину и Крушевац преко мајке: „материје наследие кнажевство крушевачко“ (Јосиф Троношац, 2008, стр. 59, 145). Међутим, у расинској Наупари био је двор са придворном црквом великог деспота Иваниша (Новаковић, 1912, стр. 763) у првој половини XIV века, па би ту негде могло бити жупско место Расина. После изградње тврђаве са придворном црквом Св. Стефан, Крушевац постаје престони и жупски град

² О значају Мачковца говори и епска песма „Свети Саво“. У њој се бележи сећање на неку чувену задужбину Немањића „на Мачковцу“ (Пешић, 1987, стр. 281).

„у славном граду господства ми“. Деспот Стефан се налази више пута у Крушевцу, а 1417. године се изричито каже „у двору породице деспота“ (Динић, 1978, стр. 77).

Крај реке Расине, „на Расине“, налазе се села Нугалие и Лукари која су подложена манастиру Дренча, 1382. године. Посебно се повељом помиње „двор у Наупаре са придворицом /црквом/ (Новаковић, 1912, стр. 763). Црква у Наупари је саграђена 1346. године (Андрејић, 2002, стр. 23), а обнављана у време деспота Стефана. Реч је о месту у жупи Расини где је био двор са придворном црквом царског деспота Иваниша. Над реком Расином, ниже Наупаре, налазе се на вису Бурновици остаци утврђења које се могло звати Расина. Уколико је ова претпоставка реална то би упућивало да је пре градње престоног града кнеза Лазара у Крушевцу, у време деспота Иваниша и жупана Драгоша, у месту Расини и Наупари било старо средиште жупе Расине. Из неког јаког разлога Срби су преузели и сачували стари трибало-дардански топоним Наупара – Нови град (Поповић, 1996, стр. 199-200).

Позна Студеничка повеља помиње „у Расини у Руденица“ (Новаковић, 1912, стр. 568-569), али се не ради о манастиру Руденица у Жупи александровачкој (Цветковић, 2009, стр. 60). Велики челник Радич Поступовић је имао „према Крушевцу“ села Бело Поље, Бухменти и Дренову (Новаковић, 1912, стр. 335, 518, 770). Нахији Крушевац 1444-1446. године припада непознато село Горња Изоколина, затим Дашница /данас код Александровца/, Лоздрина /можда Лозна код Трстеника/, Ломница /јужно од Крушевца/, Бордо /вероватно Модрица на Модрој/, Набрђани /Набрђе код Блаца???, Бешаница /Бзеница у Кознику/, Вучак, Мачковац, Себечевац /код Крушевца (Александровна)/ и Горњи Мачковац (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 385, 386, 389, 391, 392, 400).

У Горњој Расини се налази средњовековни град Козник који је, заправо, жупски центар. Први помен овог града је у повељи из 1381. године “у племенитом граду Кознику“ у коме борави кнез Лазар (Младеновић, 2003, стр. 171). Деспот Ђурђе је великом челнику Радичу потврдио имања која је овај имао и у време деспота Стефана: „цркву Благовештења пречисте владичице наше Богородице на реци називаној Грабовничница“ и пет села: Будиловину, Милентију на Расини, Трабницу, Себечевац у крушевачкој власти и Кожедино Доње (Новаковић, 1912, стр. 572, 763). Будиловина и Мелентија су у близини Козника. Турци су овладали Козником 1433, а вратили су га на кратко деспоту Ђурђу, 1444. и 1451. године (Динић, 1978, стр. 76-77). У Горњој Расини су манастири Мелентија и Лепенац из XIV века. Све до почетка XIX века је постојала нахија Козник, а по ослобођењу од Турака Кознички срез са седиштем у Брусу (исто). Нахији Козник, 1444-

1446. године, припадају села: Ненојофче /данас код Александровца ???/, Селова !?/, Душаница !?/, Ново Село !?/ (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 386, 390, 395, 401). У Горњој Расини се у овом турском попису помињу и села Златари и Криви Брод /данас заселак Дупца/ (исто, стр. 404).

Села која се данас налазе у Доњој Расини јесу: Макрешане, Дедина, Текија, Гаглово, Капиција, Паруновац, Крушевац, Мудраковац, Головоде, Пасјак, Бован, Кобиље, Гари, Липовац, Модрица, Дворане, Петина, Пољаци, Трмчаре, Сеземче, Велика Ломница, Горњи и Доњи Степош, Буковица, Буци, Шавране, Наупара, Витановац, Шогољ, Јабланица, Велики и Мали Купци, Штитари, Гркљане, Мајдево, Суваја и Набрђе.

У Горњој Расини се налазе села: Ћелије, Златари, Богише, Турјак(???), Ковиоци, Равни, Разбојна, Жуње, Стоинци(???), Дупци, Мошуте, Лепенац, Брђани, Тршановци, Стројинци, Дренова, Дртевци, Брус, Кобиље, Жилци, Велика Грабовница, Мала Грабовница, Велики Рибари, Милентија, Будиловина, Ботурић, Грчак, Козница, Стрменица, Брезница, Бзеница и Рогавчина.

Дубравница

Дубравница или Дубравица се простире на десној обали Велике Мораве, јужно од Параћина до Сталаћа и Ражња. Овај крај помиње кнез Лазар у Равничкој повељи: „и бир Дубравички до Ражан и до Сталаћа“ (Новаковић, 1912, стр. 770). Благојевић сматра да је у питању жупа али и „овећа територија, слична Браничеву и Кучеву... у оквиру ове жупе постоји и омање подручје по имену Дубравница, на којем су војсковође кнеза Лазара, Цреп и Витомир, потукли Турке 1380. године (Благојевић, 1996, стр. 208). Сматра се и да је у питању поље Дубравица, источно од Параћина, а западно од села Лешја (Мишић, Ђокић, 2011, стр. 123). Међутим, ово поље је далеко од жупе Дубравнице. Кнегиња Милица је са синовима својом повељом светогорском манастиру Св. Пантелејмон подложила и село Богосава Брғбале у Дубравници, 1395. године (Новаковић, 1912, стр. 518).

Дубравница је мала област, ни приближно велика као Браничево и Кучево, и у питању је жупа. Међутим, данас у овом крају постоје мање реке: Крчева и Велика, а не постоји река Дубравица по којој би ова област добила име и била успостављена као жупа.

Загрлата

Загрлата је један од четири жупе које је добио жупан Стефан Немања још 1127-1130. године, а потом се помиње у време великог жупана Немање и владара Србије, 1198. године. Пошто се у оквиру Жичке епархије не помиње Загрлата, област на левој обали Јужне Мораве, у сливу Рибарићке

реке и око ушћа Западне Мораве, може се рећи да је и она подложена Топличкој епархији. У оснивачкој повељи манастира Дренче, 1382. године помиње се „у Загрлати трг на Морави с бродом“ (Новаковић, 1912, стр. 764). Значи да је место Загрлата са тргом и бродом у жупи Загрлата било на Јужној Морави, а то значи да је овде било жупско место. На ушћу Рибарске реке је данас село Ђунис³ где је некада био пазар и брод на Морави, а то упућује да је Ђунис некадашња Загрлата. Два километра од Ђуниса, код села Трубарева су остаци утврђења које би могло бити у вези са овим тргом. Тврђава у Трубареву се налази на рту у оштрој окуци реке Јужне Мораве, тако да је са три стране на природан начин окружена водом. Грађена је на исти начин и од сличног материјала као и град Сталаћ, у XIV и у првој половини XV века. Као и да су страдали у исто време (Вукадин, 1998, стр. 284-286). Црква у Ђунису је из X-XII века (Јовановић, 1908, стр. 154-158). Највероватније, била је посвећена Св. Илији.

Село Загрлата је променило име а то би значило да се некада и Рибарска река звала Загрлата?! Међутим, име мачванске области Засавица крај истоимене реке исте је језичке конструкције као Загрлата и значи област преко реке Савице, гледано из Митровице (Исаиловић, 1989, стр. 23). Такође, то је случај и са топонимом Заструма, са друге стране реке Црнице, некадашње Струме (Новаковић, 1912, стр. 438; Новаковић, 1979, стр. 240). Исти је случај и са имена српских области Забојана и Задрима, јужно од Скадра. Реч је областима преко река Бојана и Дрим са позиције града Скадра. Следећи ову логику, кад је у питању Загрлата, произилази да се ова река у старије време, пре XI века, звала Грлата⁴ или Грла⁵ и да се преко, иза ње налазила ова жупа, вероватно, гледано из Расине и Крушевца.

На ушћу Западне и Јужне Мораве, саграђен је у непознато време град Сталаћ.⁶ Под градом је постојало подграђе са бродом на Морави, тргом и панађуром о Петровдану који је, од 1380. године, у поседу Раванице (Новаковић, 1912, стр. 770). Град је страдао 1413. године и више није

³ По свему судећи име овог села је настало у време турске власти. Корен речи топонима је „ђун“, а у турском османском се користио код исламизираних становништва, уз име празника који је адоптиран из њихове хришћанске прошлости. Исламизирано српско становништво је славило стари празник Илиндана под именом Али Ђун.

⁴ Грлат - грлата означава бучну особу, а увом случају бучну реку. (***) Речник САНУ, III, 1965, стр. 641)

⁵ Грло - грла означава предњи део унутрашњости људског врата од уста до једњака, ждрелну шупљину са говорним органима. Али грло – грла означава и улаз у неки сужени или затворен географски простор, кланац, клисура, теснац, грлић. (***) Речник САНУ, III, 1965, стр. 644-645)

⁶ Данашњи Сталаћ је у средњем веку бележен као Сталак, а ово га доводи у везу са столак што је блиско значењу средишта ове жупе.

обновљен (Динић, 1978, стр. 76). Око припадности овог града жупи Загрлата постоје многе дилеме. Уколико имамо у виду да се град Сталак раније звао Столац, онда је његова припадност овој жупи неспорна и, шта више, постаје јасно да је столица - седиште жупе. Односно, његово подграђе које се налазило на ставама – грлу двеју Морава. За мању реку Добраву у подцерском крају народ каже да настаје из два краја „грла“ (Милићевић, 1876, стр. 420). Без обзира која је варијанта у питању при тумачењу имена ове жупе јасно је да се она убицира јужно од великокоморавског „грла“, између Рибарске реке – Грлате и јужне Мораве.

У Загрлати је село Власи Шилеговци које се помиње у повељи Богородичине цркве у Дренчи, 1382. године (Новаковић, 1912, стр. 764). Затим су Дренчи дата села: Врлница, Бреза и Битино (исто), али није извесно да ли су у Загрлати. Међутим, нема помена жупе Загрлате, а индикативно је да се после пада српске деспотовине, све до 1536. године, не помиње ни нахија Загрлата (Амедоски, Гарић Петровић, 2012, стр. 114). У првом турском попису, 1444-1446. године, у области Крушевца, на простору Загрлате помињу се села Зебница, данашње село Зебица и Горња Сушица /Сушица/ (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 389, 404).

Име села Рибара је, заправо, кованица од скраћеног „ри“ и „бара“. Трибалско пара, у значењу утврђење (Гранупара, Скаптипара, Друсипара, Запапа, Бреиропара, Бендипара, Додопара, Супара, Хесдупара, Дардапара, Муципара, Боспара, Белидипара, Керипара, Берипара, Брипара и Скарипара) словенизовано је у бара, док су неки сачувани у изворном облику попут Наупара (Поповић, 1996, стр. 199-200). У време цара Јустинијана се помињу тврђаве Брипара и Скарипара, а Прокопије објашњава да „рипа“ на латинском значи обала (*Византијски извори I*, 1955/2007, стр. 64-66), док би „орипара“ могло бити „на обали“ као и „орид“. Слично се може рећи и за тврђаве Ке - рипара и Бе - рипара. Дакле, топоним Рибаре је изгубило своје изворно значење - тврђава на обали или тврђава на риду (Андрејић, 2013, стр. 88). При томе је, у позније време, из неког разлога дошло и до преименовања реке Грлата према имену овог места.

У жупи Загрлати, као географском појму, данас се налазе села: Бољевац, Срнадаље, Рибаре, Велико и Мало Крушинце, Мала Река, Зебица, Беласица, Позлата, Сушица, Велики Шилеговац, Каоник, Јошје, Ђунис, Витковац, Трубарско, Мојсиње, Браљина и Сталаћ.

Дренча

У месту Дренча у жупи Дренча, царски велики деспот Иваниш, деда по мајци кнеза Лазара, и његов син Душман саградили су цркву Вазнесења Богородице, око 1355. године (Андрејић, 2002, стр. 23). После монашења

деспота Иваниша, из неког разлога је дошло и до монашења његовог најмлађег сина Душмана. Приликом монашења у Дренчи је успостављен манастир коме су својом повељом, 1382. године, засновали велико властелинство (Новаковић, 1912, стр. 762-764).

Ова околност отвара могућност за претпоставку да је Данило, пре монашења са мирским именом Душман, владао жупом Дренчом која је у оквиру великог властелинства деспота Иваниша и да је имао двор у месту Дренча. То значи да је Богородичина црква у Дренчи била прво придворна а потом манастирска.

Главни поседи овог манастира били су у његовој околини, у долинама река Дренче и Тулеше. На првом месту су наведени поседи „манастиру сему села ва метоху“: „Реку Дренчу са свим селима и засеоцима и међама и правима тога места /Дренче/“. Оваква формулација нас упућује на већи број села у жупи Дренчи, која је у долини око реке Дренче, као и на само место Дренча у коме је манастир. Манастир Дренча се и данас налази у селу Дренчи крај Дреначке реке. Око ове мале реке налазе се само села: Тржац, Ржаница и Веља Глава. Тржац је низводно од села Дренче и опомиње на жупски, недељни и манастирски, вишедневни панађур који се одржавао сваке године поводом црквене славе, 15/28. августа. Тржац се помиње и у првом турском попису, 1444-1446. године, али као напуштено (Исто, стр. 386).

Повељом Дренче се посебно помиње село Ржаница са свим међама али као да не припада „реки Дренчи“ (Исто, стр. 763).

Тулеша

Метоху манастира Дренче приложена је, 1382. године, „река Тулеша са свим селима и засеоцима“ (Исто). Означавање реке са селима јасно упућује да је реч о жупи Тулеш око истоимене реке. Данас не постоји река Тулеша већ Братичка река, која се код Дренче улива у Малу реку, а ова у Пепељушу код Горњег Ступња. Овде се данас налазе села: Братићи, Руденица, Тулеж, Ратаје и Дашница. У горњем току данашње реке Пепељуше налази се село Тулеж и, вероватно, било је жупско средиште. На међи Тулежа и Руденице налазе се црква Јован Претеча, данас Св. Илија и манастир који су у овој жупи саградили Вукашин и Вукослава уз сактиторство деспота Стефана Лазаревића, 1403-1404. године (Војводић, 1995, стр. 65-69). Ово отвара могућност да је црква Јован Претеча била придворна. Она је касније постала манастирска црква (Цветковић, 2009, стр. 87), а да ли су се том приликом њени ктитори замонашили остаје питање које се не може затворити.

Вукослава је у Руденици приказана са хаљином украшеном коластим аздијама и чланковитим позлаћен опасачем за који је заденула белу марамицу и заогрунута пурпурним огртачем са елиптичном копчом. Изражено је мишљење да је Вукослава једина жена која је насликана са овим искључиво мушким обележјима (Исто, стр. 42). Осим тога, њен огртач је идентичан са огртачем господина Вука, брата деспота Стефана. То све указује на њен висок статус на основу порекла.

Ни статус Вукославиног⁷ супруга није мањег значаја. Вукослав је означен као ризничар, по свему, деспота Стефана, у Крушевцу где се у то време још увек налазио његов двор. Вукашин ризничар се појављује у изворима, 1404. и 1411. године (Стојановић, 1929, стр. 190, бр. 198; Динић, 1957, стр. 29). Близина Дренче и Руденице, која је морала бити једно од села „реке Тулеше“, упућује да је и ово посед Душмана – монаха Данила, сина деспота Иваниша, који је, заправо, ујак кнеза Лазара и деда деспота Стефана и Вука (Андрејић, 2011 б, стр. 102). Самим тим, врло лако се могу у неку родбинску везу довести господин Душман и Вукашин. Дакле, може се реално претпоставити да је Вукашин син господина Душмана, потоњег монаха Данила и петог српског патријарха Данила III. По монашењу Душмана, 1382. године, Вукашин је постао господар области која је захватала реке Дренчу, Кожетину, Пепељушу и Сребрницу, са рудницима сребра. Дакле, придворна црква Јован Претеча је саграђена на поседу ризничара Вукашина. После обнове Београда као првог града у држави, и градње Ресаве, другог града у држави, ризничар деспота Стефана, најкасније од 1418. године, више није Вукашин већ протовистијар Богдан.

Мала област у сливу Тулеше је по свему припадала жупи Дренча и метоху манастира Дренча.

Кожетина

Александровац, некадашње и данаше седиште области Жупе – Александровачке жупе, на Кожетинској реки, некада се звало Кожетин. Кожетино Доње је баштинио велики челник Радич Поступовић у време деспота Стефана и Ђурђа (Новаковић, 1912, стр. 572, 763). Долина око река

⁷ Помишљамо да би Вукослава могла бити унука петрушког жупана Вукослава, ћерка његовог сина Држмана. Вукослављевог сина Црепа кнез Лазар назива братом од кога је откупио посед на коме је саградио своју задужбинску цркву и манастир Раваницу. После 1346. а пре 1355. године цар Душан је дао Петрус у посед жупану Вукославу. Цреп је своје поседе приложио светогорском манастиру Лаври, 1375. године, јер их његова деца, Венедикт и Анисија, пошто су се замонашили, нису желела. Држман, други син жупана Вукослава, се замонашио, неодређено дуго после очеве смрти, 1360-1371. године.

Кожетинске, Вратарничке и Трнавачке представља данашњу Жупу. Најпре ће бити да је и овај мали предео припадао жупи и метоху Дренча.

У Жупи су села: Велика Врбница, Латковац, Горњи и Доњи Вратари, Старци, Лесеновци, Ботуња, Мала Врбница, Шљивово, Доброљупци, Парчин, Љубинци, Стубал, Венчац, Трнавци, Вражогрнци, Суботица, Стањево, Витково, Боботе, Новаци, Злегиње, Гаревина и Горњи Ступањ.

Пепељуша

Постојање реке Пепељуше и села Пепељевац индицира постојање и истоимене жупе. По свему судећи, врло рано је припојена Расини, још у XII веку, имајући у виду податак из Студеничке повеље који се односи на Кожетин, данашњи Александровац. Међутим, припајање жупе Пепељуше „држави жупе Расине“ највероватније се догодило после 1127. године, када је жупан Стефан Немања добио своју удеоу земљу.

Између Горњег и Доњег Ступња се налазило село Себечевац које је баштинио велики челник Радич Поступовић у време власти деспота Стефана и Ђурђа (Исто). Ово село се помиње и у турском попису, 1444-1446. године, као и села Шогоље и Душаница /Дашница/ (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 392, 390, 401).

Све до данас се крај у долини реке Пепељуше назива Жупа, без одређења расинска. Обрнуто, предели у долини реке Расине се означавају као Расина, без одређења жупа. Дакле, на овај начин се одржало сећање на постојање неке жупе у долини реке Пепељуше.

У данашњу реку Пепељушу уливају се мање реке: Кожетинска, Трнавачка и Мала река. У жупи Пепељуша налазе се данашња села: Лаћислед, Доњи Ступањ, Голубовац, Мрмош, Врбница, Треботин, Жабаре, Мешово, Луковац, Мачковац, Луковац, Пепељевац, Вучак и Читлук.

Ломница

Манастиру Дренча је, 1382. године, приложена река Ломница „са свим селима и засеоцима и међама“ (Новаковић, 1912, стр. 763). Село Ломница, које припада нахији Крушевац, помиње се у непотпуном турском попису, 1444-1446. године (Зиројевић, Ерен, 1868, стр. 389). Река Ломница извире испод Јастребачких висова Страцимира /1394/ и Гарвануша /1130/. У уској долини реке Ломнице налазили су се истоимена жупа и место. У горњем току реке, под Градцом, налази се стара црква Св. Петка, а село је нестало. У њеној долини су данашња села Буци, Велика Ломница и Буковица.

После „реке Ломнице са селима и засеоцима“ Дренчи су дата и села Староноге, Сеземче на Модрој /реци/, Слатина и Магиев на Српској (реци)

(Новаковић, 1912, стр. 764). Сеземче и Слатина, међутим, данас се налазе, са Трмчарем, на Трмчарској реци. На Модричкој реци се данас налазе села Модрица, Дворане, Петина, Пољаци и Здравине. Староноге данас не постоји, као ни Српска река и село Магиев. Српска би могла бити данашња Гагловска река а Магиев данашње Гаглово. Села око Ломнице, Трмчарске и Модре – Модричке реке су припадала жупи Расина и потоњој Крушевачкој нахији.

Пјашчаница

Дренчи је подложена, 1382. године, „река Пјашчаница блато Биглја... са свим селима и засеоцима и међама“ (Исто, стр. 764). Очигледно је у питању жупа Пешчаница, где се помиње блато крај Мораве и село које се, вероватно, зове Биглјаница. Село Биглјаница данас није познато. Међутим, данас не постоји река под именом Пешчаница, већ само село Пешчаница на Радевачкој реци која извире у северној подгорини Великог Јастрепца. Очигледно да је име реке Пешчанице промењено у новије време, по селу Радевац. Још чудније је да се Радевац налази на Јаковљачкој реци која са Лозничком, код села Гредетин, формира Радевачку реку. Затим је Дренчи дато „и село Љубешу више Зарве“ (Исто). Село Љубешу је данашње село Горњи и Доњи Љубеш на Јужној Морави. Ова мала „река“ је припадала Загрлати.

У жупи Пешчаница се налазе данашња села: Росица, Зубовац, Каменица, Лознац, Крушје, Јаковље, Радевац, Гредетин са црквом Св. Магдалена, Горња и Доња Пешчаница, Корман, Трњане, Горњи и Доњи Љубеш.

Ушка

Давно је претпостављено да се жупа Ушка налазила на простору данашње Пољанице, у долини реке Ветернице, између Лесковца и Врања. Поготову се истицало да на Ушку подсећа село Ушевац у области Пољанице (Ковачевић, 1900, стр. 78; Николић, 1904, стр. 10). Међутим, решење питања жупе Ушке остало је отворено.

У северној подгорини Малог Јастрепца налазе се река Турија и њена жупа. У овој жупи су данашња села: Вукања, Породин, Љуптен, Кулина, Чукуровац, Шурић, Честа, Врћеновица, Мали Дреновац, Копривница, Дашница, Велики Дреновац, Грејач, Лоћика, Тешица, Лужане, Банковац, Суповац, Моравац, Прћиловица и Житковац.

Нема података да ли је Турија имала раније друго име, али је приметно да не постоји место Турија на истоименој реци. Шта више, вероватно се ова река некада звала другачије. Жупско седиште би могла бити данашња Кулина, са висом Градиште, над реком у селу Врћеновица. Јасно

је да се и Кулина другачије звала, а да је данашње име добила у новије време по остацима неког утврђења на Градишту.

Имајући у виду да се у Житију Св. Симеона помиње жупа Ушка после жупе Реке а пре Загрлате, закључено је правилно да је ова жупа „морала бити северније од жупе Реке и јужније од Загрлате“ и да је „северно од долине реке Топлице“. Она је локализована на простору између Јужне Мораве и северних обронака Малог Јастрепца, у долини Туријске реке, пружајући се на северу до Тешице и на југу до Житковца (Мишић, Ђокић, 2011, стр. 118-119). Међутим, једино у овом Житију се каже жупа „Ушка и Поморавље“, тако да јасно произилази да је овој жупи био подложен и део Поморавља насупрот њој, на десној обали Јужне Мораве, а не неко Поморавље на десној обали Велике Мораве и Јужне Мораве, према Ражњу. То значи да никада није ни постојала жупа Поморавље и хипотетичне конструкције у том правцу су пука домишљања. Доказ више за ову тврдњу је да данашња област Алексиначко Поморавље обухвата Поморавље и некадашњу жупу Ушку (Антонијевић, 1971, стр. 4, сл. 88). У данашњем Поморављу (Алексиначком) су села: Катун, Д. и Г. Крупац, Рсовац, Бели Брег, Палиграце, Веле Поље, Дражевац, Д. и Г. Трнава, Миљковац, Г. и Д. Топоница, Бујмир, Глоговац, Станци, Пруговац, Бобовиште, Чичина, Краљево и Алексинац.

Имајући све у виду, јасно произилази да се река Турија у средњем веку звала Ушка, као и да је постојало жупско место Ушка.⁸

Топлица

Област средњовековне жупе Топлице, као што је случај и са другим жупама у српској средњовековној држави, може се ограничити у оквиру слива истоимене реке⁹ и њене највеће притоке Косанице. Сасвим је извесно да се жупа Топлица делила на мање предеоне целине: Горња и Доња Топлица, Косаница, Блаце и Добрич.¹⁰ Горњу Топлицу представља горњи ток

⁸ Ушка је име за ушату буљину (***) Рiječnik JAZU 82, 1971, стр. 66)

⁹ Хидроним Топлица једначи се са апелативом „топлица“ у значењу топли, природни извор што би значило да је називање ове реке било изазвано њеном топлим водом. Скок сматра да је у корену хидронима прасловенска придевска основа *topal* која је врло распрострањена (Skok, *Etimologijski rječnik*, 3, *topal*, 1973).

¹⁰ Постоје претпоставке да Добрич није припадао Топлици. Међутим, Данило II јасно каже да је Стефан Дечански, 1321. године, окупљао војску на пољу Добрич, где је очекивао да ће доћи и до боја против бугарског цара Михајла III. Данило каже да је то „поље дивно и велико у месту званом Топлици, јер припада ка реци Морави“ (Митић, 2004, стр. 131). У пролеће 1413. године на Добрич пољу своју војску за борбу против Турака окупља и деспот Стефан (Филозоф, 1989, стр. 116). После победонсоне битке на Куновици, 2. јануара 1444. године, угарски краљ Владислав, Јанко Хуњади и деспот Ђурђе су војску повукли на Добрич поље

реке Топлице, од ушћа Бањске реке и Косанице. То је планинска област у сливу Бањске и Косанице.¹¹ Блаце представља предео између јужне подгорине Јастрепца и средњег тока Топлице. Добрич је пространо поље у доњем току Топлице и дуж леве обале Јужне Мораве, коме припада и Житорађа са равницама на десној страни реке Топлице (Андрејић, 2009, стр. 17).

Место под именом Топлица /Каплица/¹² се први пут помиње за време кнеза Стефана Војислава¹³ и цара Василија I, а потом као једна од области које је добио Стефан Немања, 1127-1130. године (Богдановић, 1968, 68). Пошто се не помиње као област коју је Немања припајао 1198. /*Хиландарска повеља*/ значи да је Топлица стално у саставу српске државе још од времена краља Бодина, 1080. године. После смрти бугарског цара Владислава (1018.) византијски цар Василије I заузима Бугарску, Рашку, Босну, целу Далмацију и Приморје. Стефан Војислав - Доброслав је постао вазал Василијев, али је у исто време припремао српски устанак. Када је избила побуна сви грчки заповедници су убијени а Војислав је позван да преузме „краљевство и земљу својих отаца“. Његови синови, који су већ постали младићи вешти борби, започеше напад и задобише „земље чак до Аплице - Каплице /Топлице/ земље племена Риоли“ (Perčić, 1999, стр. 75-81; M. Orbin, 1999, стр. 291).¹⁴ Али, Топлица тада није ушла у састав Рашке и српске државе.

Жупско седиште а потом и седиште епископије је, нема сумње, било успостављено „од почетка“ у месту Топлица, потоњој Белој Цркви, а данашњој Куршумлији. Сви су изгледи да је седиште жупе названо Беле Цркве после изградње Немањиних задужбина, када је дошло до замене старог имена. Седиште жупана је подразумевало „обзидана и утврђена места“ у

(Михајловић, 1986, стр. 107).

¹¹ У основи хидронима је апелатив „коса“ од облика придева „кос“ у значењу „стрм, нагнут“ (Skok, *Етимолошки рјечник*, 2, kos, 1972).

¹² Према Каницу, место ушћа Косанице у Топлицу се подудара са римским итенирер за станицу Ad fines (Kanitz, 1909, стр. 283). Судићи према археолошким налазима из периода од VI-X века на простору око ушћа ових река и око основе Св. Богородице, као и остацима тзв. Латинске цркве, на овом месту су постојали велико насеље и црквени центар у време Јустинијана а у оквиру архиепископије Јустинијане прима (Стричевић, 1953, стр. 179-196).

¹³ Код Дукљанина је он познат као Доброслав, а на крају и као Стефан Војислав. Рођен око 1000, владао 1018-1046. године (Perčić, 1999, стр. 75-76, 81). Скилица га зна само као Стефана Војислава (Византијски извори III, 2007, стр. 156-160).

¹⁴ Мавро Орбин, по Ђакому Касталду, венецијанском географу и картографу /1500-1565/, тврди да се Топлица некада, у античко и римско доба, звала Tricornesii као и да су у Рашкој некада живели Келти Скордисци (Орбин, 2006, стр. 116, 238, 473). Трикорненси су једно од келтских племена која су се доселила на просторе Мезије после пораза од Грка при походу на Делфе, 279. године пре н. е.

чијој се непосредној близини налазила и снажна рефугијална тврђава. То рефугијално утврђење Беле Цркве, свакако је тзв. Марина кула на узвишеном и неприступачном вису изнад ушћа Косанице у Топлицу, изнад тзв. Латинске цркве. У подграђу топличког жупског и епископског седишта налазило се и трговиште (Храбак, 2000, стр. 23), највероватније, на пољу крај леве обале реке Косанице. Нови трг, као манастирски, успостављен је у близини цркве Св. Никола на простору данашње Куршумлије. У функцији богатог копаоничког рударства постоји трг Беле Цркве и по-четком XV века (Исто).

Границе средњовековне жупе Топлице се могу релативно добро реконструисати. На северу се граничила са Расином, линијом Јанкова клисура — Велики и Мали Јастребац — река Јужна Морава. Источну границу је чинила Јужна Морава од ушћа Пусте реке, на југу, до ушћа Нишаве. На југоистоку и југу се граничила са жупом Реке, на линији Пуста река /која се некада уливала у Топлицу/ — Проломске планине. Границу на западу представљају падине и висови Копаоника.

У ранијем периоду, док је била у власти Византије или Првог бугарског царства, Топлица је била подложена епископији Ниш. Према повељи Василија I из 1020. године епископија у Нишу је имала 40 клирика и 40 парика у Нишу, Мокром, Комплу и Топлици (Калић, 1983, стр. 5-40). Први српски аутокефални архиепископ Сава успоставља, поред осталих, и епископију Топлицу са седиштем у Белој Цркви, једном од најстаријих престојних места својих предака, 1220. године (Новаковић, 1912, стр. 572). Поред три епископије које су постојале и раније: Рас /са седиштем у цркви Св. Петра/, Липљан /?/ и Призрен /?/, архиепископ Сава је основао, поред Топлице, још и Захумску /Стон/, Зетску /Св. Михајло на Превлаци/, Дабарску /Св. Никола у Бањи/, Моравичку /Св. Ахилије/, Будимску /Св. Ђорђе у Беранама/, Хвостанску /Св. Богородица/ и Жичку (Слијепчевић, 1991). Сава је у Жичи засновао епископију на потпуно новом месту, што није случај и са осталим епископијама. Светлана Поповић је запазила да су неке од нових епископија успостављене у старим центрима цариградске или римске јурисдикције или уз храмове сазидане пре 1220. године (Роровић, 2001, стр. 171-184). Чини се да је изостао одговор на питање шта је пресудило да се наведена места одреде за епископска седишта. Имајући у виду да је Топлица била Немањино старо седиште и баштина, као што је то случај и са Будимљом, Моравицом, Хвосном, Дабром, Расом, Зетом, Липљаном, Призреном и Хумом, у односу на њему лојалну браћу, браћу од стричева и синове, произилази да су епископска седишта успостављена у седиштима земаља, баштинама чланова владајуће династије. Топличкој епископији су припаделе жупе Топлица, Ибар, Загрлата, Ушка са Алексиначким

Поморављем, Реке, Дубочица, док је Расина припадала Жичкој епархији (Андрејић, 2009, стр. 19-20).

После пада под турску власт, 1444-1446. године, Топлица је вилајет (Зиројевић, Ерен, 1968, стр. 377-405).

Резиме

У Крушевачко-јастребачком крају била је граница четири „земље“ некадашње архонтије Морава: Кучево, Браничево, Нишевска и Источна земља. И у средњовековној Србији је присутна тзв. Источна земља, коју је од 1127. године баштинио Стефан Немања, као удеони кнез. Његовој првобитној земљи припадале су жупе: Расина, Топлица, Ибар и Реке, а од 1146. године и Дубочица. О осталим жупама из крушевачко-јастребачког краја дознајемо из *Житија светог Симеона Немање*, његове *Хиландарске повеље*, *Повеље Дренче* из 1382. године и *Турских пописа* из 1444-1446.

Основне административне целине код Срба – жупе, представљале су територије у сливу одређене реке. Према именима река су именоване жупе, а по правилу су и њихова средишта била у истоименим местима. На основу имена река и жупа идентификована су и истоимена места која су била седишта истих. Стога се у изворима жупе називају реке (река са свим селима, засеоцима и међама).

Имајући у виду јасно успостављену дефиницију жупе и податке из извора, утврдили смо да су у крушевачко-јастребачком крају, око става Јужне, Западне и Велике Мораве, постојале следеће жупе: Левач, Љубостиња, Сребрница, Дубочица, Расина, Загрлата, Дренча, Ушка и Топлица. Мање жупе као што су Тулеша и Кожеџиња ушле су у састав жупе Дренча; Пепелница и Ломница су ушле у састав Расине, а Пешчаница у састав Загрлате. Жупа Ушка је држала и предео Поморавље, данашње Алексиначко Поморавље.

Summary

Serbian medieval districts in the area of Krusevac-Jastrebac

In the area of Krusevac- Jastrebac there was the boarder among four „countries“ of former Morava: Kucevo, Branicevo, Nisevska and Eastern Land. Even in medieval Serbia there was, so called, Eastern Land, that was inherited by Stefan Nemanja in 1127, as a duke. Rasina, Toplica, Ibar and Reke, and since 1146 Dubocica, were a part of his original lands. We find out about other disticts from the area of Krusevac- Jastrebac from *The Life of St Simeon Nemanja*, his *Hilandar Charter*, from 1382, and *Turkish Lists*, 1444- 1446.

The basic administrative units with Serbs - districts represented territories around a river basin. The districts were named after the name of the river, and, as a rule, their centers were in the town with the same name. Based on the names

of rivers and districts, the towns were identified, that were the centers of the districts. So, in the sources, the districts are called rivers (the river with villages, hamlets and boarders).

Bearing in mind a clearly set definition of a district, and the data from the source, we have determined that in the area of Krusevac - Jastrebac area, around the basins of Juzna, Zapadna and Velika Morava there were following districts: Levac, Ljubostinja, Srebrnica, Dubocica, Rasina, Zagrlata, Drenca, Uska and Toplica. Smaller districts, such as Tulesa and Kozetinja, were a part of district Drenca; Pepelnica and Lomnica were a part of Rasina and Pescanica was a part of Zagrlata. The district Uska kept the area of Pomoravlje, nowadays called Aleksinacko Pomoravlje.

Литература:

- *** *Речник САНУ*, III, Београд 1965.
- *** *Византијски извори за историју народа Југославије I*, Београд 1955/2007.
- *** *Византијски извори за историју народа Југославије*, том III, Београд 2007.
- *** *Ријечник JAZU* 82, Zagreb 1971.
- Амедоски Д, Гарић Петровић Г. (2012). Власи нахије Петруш у попису влаха Смедеревског санџака из 1528. године. У: *Мешовита грађа XXXIII*, Београд.
- Андрејић Ж. (1996). *Велућа Драгаша*, Рача - Београд.
- Андрејић Ж. (2002). *Манастир Велуће*, Рача.
- Андрејић Ж. (2005). Крушевац – трибалодарданска и рановизантијска Дардапара. У: *Расински анали* 3, Крушевац.
- Андрејић Ж. (2007). *Црква Свете Богородице у Доњој Каменици*, Рача.
- Андрејић Ж. (2008). Ктитори манастира Љубостиње. У: *Расински анали* 6, Крушевац 2008.
- Андрејић Ж. (2009). Средњовековна Топлица, баштина жупана Марка и његових потомака, великих жупана Стефана Вукана и Стефана Немање. У: *Митолошки зборник* 20, Рача.
- Андрејић Ж. (2011 а). Земља Кучево, Јасеница и Некудим. У: *Митолошки зборник* 25, Рача.
- Андрејић Ж. (2011 б). *Света српска лоза* 2, Рача.
- Ж. Андрејић Ж. (2012). Средњовековне земље и жупе данашње Централне Србије. У: *Шумадијски анали* 7, Крагујевац.
- Андрејић Ж. (2013). Српска средњовековна жупа, град и нахија Хомољ. У: *Митолошки зборник* 30, Рача.
- Антонијевић Д. (1971). *Алексиначко Поморавље*, Београд.
- Богдановић Д. (1968). *Старе српске биографије*, Београд.
- Бошковић Ђ. (1953). Архитектура. У: *Манастир Велуће*, Старица III-IV, 1952-53, Београд
- Војводић Д. (1995). Владарски портрети српских деспота. У: *Манастир Ресава. Историја и уметност*, Деспотовац.
- Вукадин О. (1998). Утврђење у селу Трубареву. У: *Рашка баштина* 3, Краљево.

- Герасимовић Г. (1938). *Знаменити догађаји нове Србске историје*, Београд.
- Дероко А. (1950). *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд.
- Динић М. (1957). *Из Дубровачког архива I*, Београд.
- Динић М. (1968). Власти за време Деспотовине. У: *Зборник Филозофског факултета X-1*, Београд.
- Динић М. (1978). *Српске земље у средњем веку*, Београд.
- Здравковић И. (1952). Јеринин град на Морави код Трстеника. У: *Гласник Етнографског института I*, 1-2, Београд.
- Зиројевић О, Ерен И. (1968). Попис области Крушевца, Топлице и Дубочице у време прве владавине Мехмеда II (1444-1446). У: *Врањски гласник IV*, Врање.
- Исаиловић И. (1989). *Ваљево*, Ваљево.
- Јиречек К. (1978). *Историја Срба I*, Београд.
- Јиречек К, Радоњић Р. (1978). *Историја Срба II* - Културна историја, Београд.
- Јовановић К. (1908). Старе цркве у Мојсињу. У: *Старинар II-2*, Београд.
- Калић Ј. (1983). Ниш у средњем веку. У: *Историја Ниша I*, Ниш.
- Kanitz F. (1909). *Das Konigreich Serbien*, II, Laipzig.
- Ковачевић Љ. (1900). Неколика питања о Стефану Немањи. У: *Глас СКА LVIII*, Београд.
- Марић Р. (1955). Прилози античкој историји Србије. У: *Старинар III-IV*, Београд.
- Милићевић Ђ. М. (1876), *Кнежевина Србија I*, Београд.
- Миљковић Е. (2004). *Смедеревски санџак 1476-1560*, Београд.
- Митић М. (1993). Данило: *Приче о краљевима српског средњег века*, Ниш.
- Митић М. (2004). *Истините приче о краљевима српског средњег века*, Ниш.
- Михајловић К. (1986). *Јаничарове успомене или турска хроника*, Београд.
- Мишић С, Ђокић Н. (2011). Капија Поморавља у историјској и војној стратегијској географији. У: *Капија Поморавља*, Варварин.
- Младеновић А. (2003). *Повеље кнеза Лазара*, Београд.
- Николић Р. (1904). *Пољаница и Клисуре*, Београд.
- Николова М. (1986). Езиково-исторически бележки върху речното и селишното име Арчар. У: *Известие на музеите в Северозападна България*, 11, Софија.
- Новаковић Р. (1979). Стримон, Струмен и Заструма. У: *Историјски часопис XXV-XXVI*, Београд.
- Новаковић С. (1877). Земљиште радње Немањине. У: *Годишњица Н. Чупића I*, Београд.
- Новаковић С. (1912). *Законски споменици*, Београд.
- Orbin M. (1999). *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb.
- Орбин М. (2006). *Краљевство Словена*, Београд.
- Perčić E. (1999). *Ljetopis pora Dukljanina*, Var.
- Петковић Ж. П. (1984). *Раика – антропографска истраживања*, Београд.
- Пешић Р. (1987). Милешева у епском народном певању. У: *Милешева у историји српског народа*, Београд.
- Поповић С. (1996). О топониму Наупара. У: *Саопштења XXVII-XXVIII*, Београд.
- Popović S. (2001). The serbian episcopal sees in the thirteenth century. У: *Старинар LI*, Београд.

- Првовенчани Стефан. (1988). *Сабрани списи*, Љ. Јухас-Георгијевска, Београд.
- Рашковић Д. (2002). Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју. У: *Трећа конференција византолога*, Београд-Крушевац.
- Свети Сава (1998). *Сабрана дела*, Београд.
- Слијепчевић Ђ. (1991). *Историја Српске православне цркве*, 1, Београд.
- Skok P. (1972). *Etimologijski rječnik lingvističkih naziva* (kos), 2, Zagreb.
- Skok P. (1973). *Etimologijski rječnik lingvističkih naziva* (topal), 3, Zagreb.
- Стевовић И. (2006). *Каленић*, Београд 2006.
- Стевовић И, Цветковић Б. (2007). *Манастир Каленић*, Београд.
- Стојановић Љ. (1929). *Старе српске повеље и писма I*, Београд-Сремски Карловци.
- Стричевић Ђ. (1953). Рановизантијска црква код Куршумлије. У: *Зборник радова Византолошког института* 2, Београд.
- Трбуховић В. (1970). *Ка пореклу Лувита*, Старице XXI, Београд.
- Тричковић Р. (1983). *Галипољски Срби и Јагодина*, Историјски часопис XXIX-XXX, Београд.
- Трношац Јосиф (2008). *Трношки родослов*, Шабац.
- Ћоровић В. (1933). *Историја Југославије*, Београд.
- Филозоф К. (1989). *Житије деспота Стефана*, Београд.
- Храбак Б. (2000). Беле Цркве - манастирски трг сребра копаоничких рудника у XIII-XIV веку. У: *Куришумлија кроз векове*, Београд.
- Цвијић Ј. (1922). *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд.
- Цветковић Б. (2009 а). Манастир Руденице: Нови налази. У: *Жупски зборник* 4, Александровац.
- Цветковић Б. (2009 б). Руденица и Каленић: „двојна“, групна или сукцесивна ктиторија? У: *Саопштења* XLI, Београд 2009.

